

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ր Ա Կ Ա Ն Թ Ղ Թ Ո Յ Պ Ա Պ Ի Ն

ՈՐ յՑ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 1864,

Թարգմանեալ ի գաղղիական բնագրէ.

Պիոս Թ պապը դեկտեմբերի 8-ին 1854-ին Նոր վարդապետութիւն մը հնարեց ու հրատարակեց իւր յատուկ եւ իբր լիակատար իշխանութեամբ՝ Աստուածածնայ անարատ յղութեանը վրայ, եւ բրաւ զայն մասն հաւատոյ : Իրաւ է որ եպիսկոպոսներ ալ ժողկեց Հռոմ, բայց այս մտքով միայն որ այն վարդապետութեան հրատարակութեան հանդիսատես լինին, եւ լռութեամբ ու պատկառանք հաւանին ա-նոր : Այս կերպով պապին անսխալութիւնը յայտնապէս քարոզուեցաւ՝ գէթ անուղղակի : Այնուհետեւ ամէն անգամ որ առիթ եղաւ, Պիոս Թ միշտ կ'սուէր իբրեւ եկեղեցւոյ գերագոյն բացարձակ եւ անսխալ գլուխ : Նոյն բանն բրաւ ահա դեռ Նոր, եւ առաջուանէն շատ առեւի հանդիսաւոր կերպով, երբոր հանց անցած դեկտեմբերի 8-ին ընդհանրականը : Առանց պատճառի չէ Հռովմայն այսպէս Դեկտեմբերի ութերորդ օրուանը վրայ սէր մը ունենալը . վասն զի այն օրը մեծ ապացոյց է իրեն կարծեցեալ իշխանութեանը : Առաջ որ կարծիք էր միայն իրեն այդպիսի իշխանութիւն ունենալը, այժմ ինքը հաւատոյ մասն բրաւ զայն, ինչպէս որ պիտի ցուցնեմք այժմ, քննելով վերջի ընդհանրականին եւ անոր հետ եղած Բաղաւորութեան (Syllabus) վարդապետութիւնը :

Պիոս Թ-ին խօսքին նայելով, Հռովմայն եպիսկոպոսները Աստուծոյ հրաման առեր են որ *միայն իրենք* հովուեն ու արծեցնեն գառինքն ու ոչխարները, այսինքն հաւատացեալներն ու հովիւները. եւ այս պարտքը իբր Թէ միշտ կատարել են հաւատարմութեամբ՝ դարմանելով զանոնք հաւատոյ եւ վարդապետութեան խօսքերովը . եւ վրայ կրերէ Թէ ԱՄԷՆՔԸ ԳԻՏԵՆ ԱՅՍ ԲԱՆՍ : ձիշդ խօսիլ ուզեր նէ, պիտի ըսէր Թէ *ամէնքը ասոր հակառակը գիտեն*. վասն զի ոչ միայն այն ամենայն քրիստոնեայք՝ որ հռովմէական եկեղեցւոյ ժողովուրդ չեն, եւ Հռովմայն եպիսկոպոսներուն մեծամեծ մոլորութիւնները երեսներուն կզարնեն, այլ եւ նոյն իսկ պապական եկեղեցւոյն անդամոցը մեծ մասը, Հռովմայն եպիսկոպոսներուն վարդապետութիւնները մէկդի ձգած են, գիտնալով որ անտանելի մոլորութիւններ են անոնք : Բաց յայնմանէ ամէն մարդ գիտէ որ պապական կոնդակներուն խիստ շատը մեծամեծ բողոքներու պատճառ տուած են եպիսկոպոսաց զանազան ժամանակներ : Պիոս Թ ոչ պատմութեան ըսածներուն կ'նայի, ոչ ընդհանուր եկեղեցւոյ սրբազան աւանդութիւններուն, եւ ոչ այժմու

անմիտելի գործողութեանց . ուստի եւ առաջ կտանի իւր սկզբունքը՝ ցուցնելով իւր նախորդաց անսխալութիւնը (մինչդեռ Նորա հազար անգամ իրենք իրենց վարդապետութեանը դէմ խօսած են), համարձակ նախատելով զանոնք որ պապականութեան մոլորութեանցը դէմ ելած են որ եւ իցէ ժամանակ : Նախատինքը Հռովմին սովորական զենքն է, եւ կրանցքն է՝ իւր փառասէր դիտաւորութեանցը եւ հերետիկոսութեանցը հակառակ կեցողներուն ամենուն դէմ անխտիր :

Յետոյ Պիոս պապը կուգէ հաստատել՝ Թէ ինքը իւր նախորդաց ճանապարհը բռնելով, շատ մը կոնդակներով ու ատենախօսութիւններով դատապարտել է ժամանակիս մոլորութիւնները : Պապին այս համետութիւնը չափազանց է . կարող էր պարծնալ որ իւր ամէն նախորդներէն ալ գերազանցեց . վասն զի Նորա չէին համարձակած Նոր Նոր հաւատոյ մասունք հնարելու, եւ մոլորական կարծիքները հաւատոյ վարդապետութեան տեղ դնել տալու . այն կարծիքները իրաւ է որ հռովմէական վարդապետութեանց հիմունքն էին շատ ժամանակէ ի վեր, բայց պապերը ոչ երբեք համարձակել էին այսպէս որոշ կերպով զանոնք հաստատելու : Պիոս Թ միտքը դրեր է Թէ իւր կոնդակներովն ու ատենախօսութիւններովը պաշտպան կեցեր է ոչ միայն յայտնեալ վարդապետութեան, այլ եւ բնական օրինաց եւ ուղիղ բանականութեան . երբոր Նորա *Բաղաւորութեան* (Syllabus) քննութիւն ընեմք, կտեսնուի Նորա որքան իրաւունք ունենալը :

Պապին մինչեւ այժմ ըրած աշխատանքը անօգուտ լինելով, պարտք համարել է իրեն՝ Նորէն դատապարտել այն մոլորութիւնները, որոց նպատակն է՝ կրսէ՝ մէկդի դնել այն փրկաւէտ ոյժը զոր հռովմէական եկեղեցին ըստ հրամանի հիմնադրին իւրոյ պիտի գործածէ մինչեւ աշխարհիս վերջը՝ ոչ միայն մասնաւորաց վրայ, այլ եւ ազգաց եւ ժողովրդոց եւ նոցա Թագաւորացը վրայ . այն մոլորութիւնները՝ որոց նպատակն է քանդել ու քակտել քահանայական եւ կայսերական իշխանութեանց միութիւնն ու համաձայնութիւնը, որ այնքան օգտակար է եկեղեցւոյ եւ Տէրութեան : Պիտի տեսնեմք Թէ Պիոս Թ ինչ միջոցներ կառաջարկէ որ անոնցմով պահպանուի քահանայութեան եւ Թագաւորութեան միութիւնն ու համաձայնութիւնը : Թէպէտ եւ այս միջոցները այժմէն յայտնի են, եւ ամենուն

ալ բովանդակութիւնը այս է թէ Տէրութիւնը պէտք է անպատճառ եւ անտրտունջ հնազանդի քահանայութեան, եւ իրեն քահանայութիւնը ըսածը պապականութիւնն է՝ որ ամենայն *իրաւունք* ունի թէ կրօնական եւ թէ քաղաքական, մինչդեռ ուրիշները, թագաւորք, եպիսկոպոսոնք եւ քահանայք, միայն *պարտքեր* ունին: Տեսար թէ՛ ճրքան դիւրին բան է առաջարկածը:

Պիոս Թ իւր դատապարտել ուզած մոլորութիւնները մէջ կրերէ ընդհանրապէս: Այս մոլորութիւններուն գլխաւորը՝ աշխարհական ու հոգեւորական իշխանութիւնը իրարմէ բաժնելն է կրսէ: Եւ այս բաժանման հետեւանքը այն է թէ հռովմէական հաւատոյ դէմ շարժողները ժամանակաւոր կամ աշխարհական պատժով պիտի պատժուին: Այս է ահա Պիոս Թ-ին հարուածել ուզած մեծ մոլորութիւնը: Ըսել է թէ նորա ընդհանրականին գլխաւոր նպատակն է՝ խղճմտանքի ազատութեան դէմ պատերազմիլ: Պիոս Թ կուզէ որ ամէն մարդ իրեն պէս մտածէ: Սիտքը դրեր է թէ թագաւորաց պարտքն է մարմնաւոր պատիժներ տալ անոնց՝ որ իւր ընդհանրականին հակառակ վարդապետութիւններ կրաւանին: Խղճմտանքի ազատութիւնը ցնորք է կրսէ Պիոս Թ, Գրիգոր ԺԶ պապին խօսքը մէջ բերելով: Ինչո՞ւ. վասն զի անով կհամարձակին ոմանք ճշմարտութեան դէմ խօսելու եւ գրելու: Իհարկէ պապը *ճշմարտութիւն* ըսելով՝ *իրեն խօսքը* կհասկընայ, եւ ինքզինքը Աստուծոյ անսխալ պատգամախօսի տեղ կդնէ: Աստուածային յայանութենէն դուրս ոչ իրաւունք կայ, ոչ արդարութիւն եւ ոչ քաղաքական կարգ, եւ այն յայտնութեան անսխալ թարգմանը պապն է եղեր. ուստի եւ պապը պէտք է կառավարէ ժողովուրդներն ու տէրութիւնները նաեւ քաղաքական բաներու մէջ, եւ ժողովուրդները իրաւունք չունին եղեր իրենց ուզած քաղաքական կառավարութիւնն ընտրելու: Պիոս Թ-ին վարդապետութիւնը պարզ կերպով այս է թէ աստուածային իրաւանց ինքնիշխան գործադիր պապն է:

Յետոյ հարեանցի կերպով մը կլիշէ իրեն հասկըցած ճշմարիտ ընկերութեան հիմնական կանոնները, որ են ա) կրօնաւորական կարգերը. բ) այն կրօնաւորաց ողորմութիւն ընդունելու, այսինքն սեպհական կալուածներ ունենալու իրաւունքը. գ) կրօնական պատուէրները բռնութեամբ պահել տալը, մանաւանդ կիրակի օրերը չաշխատելու պատուիրանքը:

Ասկից առաջ երկայն երկայն ու սաստիկ կրքոտ շատախօսութիւն մը կայ ընդդէմ աշխարհիս արծաթսիրութեանը: Պիոս Թ-ին ուզած մարդկային ընկերութեանը մէջ պէտք է որ մէկը մէկալը աշխարհիս բարիքներէն հեռանան, ու զանոնք կրօնաւորներուն տան՝ որ առեւի աղէկ բանի գործածեն: Ի՞նչ բանի. — մտիկ ըրէ. — զանազան կրօնաւորական միաբանութիւնները մի եւ նոյն բանակին

այլ եւ այլ կտորներն են, եւ պապը անոնց գլխաւոր զօրակետն է. վանքերը մէկ մէկ կալուածներ են՝ զանազան երկիրներու մէջ ցրուած, եւ ամէն հարստութիւն անոնց մէջ դիզելու է, բայց այն հարստութիւններն ալ վանքերէն դէպ ի Հռոմ ճամբայ պիտի ընեն. որովհետեւ կրօնաւորները աղքատութեան եւ ժուժկալութեան ուխտ ունին: Ահա այս կերպով պապը իւր հարստութեամբն ու կարողութեամբը աշխարհիս ամէն թագաւորներէն վեր է, եւ շատ զօրաւոր միջոցներ ունի ձեռքը՝ բոլոր աշխարհիս տիրապետելու, երբոր ուզէ բռնութիւն գործածել: Այս պատճառաւ թագաւորները՝ որ իրեն փոխանորդներն են, պէտք է օգնեն իրեն: Թագաւորները պապին փոխանորդներն են աշխարհական իշխանութեան մէջ, ինչպէս որ եպիսկոպոսներն ալ փոխանորդներն են հոգեւորին մէջ. երկուքէն ալ վեր կեցած է կրօնաւորաց բանակը, որ ազատ է քաղաքական եւ եկեղեցական օրէնքներէ. միայն պապէն կախում ունի, եւ միշտ պատրաստ է նորա հրամանները կատարելու:

Որպէս զի այս ընկերութիւնը կարենայ դիմանալ, պէտք է եղեր որ նախ տղայոց կրթութիւնը եկեղեցականաց ձեռքը լինի. ուստի Պիոս Թ կպնդէ թէ տղան եկեղեցայն է, եւ ոչ թէ ծնողացը, եւ փոքրիկ հասակէն այնպիսի ուսում մը պիտի առնու որ հայրն ալ իրաւունք չունի տալու: Երկրորդ, պէտք է որ պապական իշխանութիւնը անխափան իգործ դրուի. ուստի կպնդէ Պիոս Թ-ը թէ պապը աստուածային իշխանութիւն մը ունի՝ ուրիշ ամէն իշխանութիւններէ վեր. այս իշխանութիւնը բանեցընելու համար ամենեւին քաղաքական օրինաց տակ չէ. եւ ոչ միայն կրօնական բաներու մէջ իրաւունք ունի բանեցընելու զայն, այլ եւ արտաքին քաղաքական բաներու մէջ: Պապերուն վճիռները ժողովրդոց ընդունելի ընելու համար ոչ հաստատութիւն պէտք է, ոչ հաւանութիւն եւ ոչ քաղաքական իշխանութեան հրաման մը: Ուստի պապը իրաւունք ունի եղեր ընդհանրապէս ամէն միաբանութիւններ դատապարտելու, եւ մասնաւորապէս անոնց անդամները: Նա կարող է հաւատացելոց խղճմտանքը կապել աշխարհային ստացուածք գործածելու մէջ, այսինքն իրաւունք ունի այն ստացուածքներուն բոլորը կամ մէկ մասը կրօնաւորական ընկերութեան պիտոյիցը գործածել, որոյ գլուխը ինքն է. կրնայ արգիլել տէրութեանց որ եկեղեցայն վանորէից եւ պապին ստացուածքներուն չխառնուին, ապա թէ ոչ՝ կրնա եղեր զանոնք նզովել. ինչ օրէնք որ դնէ այս բանիս համար՝ պիտի պահուի նաեւ քաղաքականօրէն, եւ իրաւունք ունի եղեր ժամանակաւոր պատիժներ ալ սահմանելու անոնց:

Ասոնք ամէնն ալ հետեւանք են հետագայ ընդհանուր սկզբանց, թէ եկեղեցական իշխանութիւնը քաղաքական իշխանութենէն կախում չունի. թէ այս եկեղեցական իշ-

խանութիւնը բոլորովին պապին ձեռքն է։ Թէ պապը իրաւունք ունի՝ ոչ միայն հաւատոյ եւ բարոյականի վրայ վրձիւներ տալու, այլ եւ ինչ բան որ օգտակար համարի հասարակաց եւ եկեղեցւոյ իրաւանց ու բարեկարգութեան. եւ Թէ նորա ամէն վճիռներուն պէտք է կուրօրէն հնազանդիլ ինչ բանի մէջ ալ որ լինի։

Եւ ահա այս սկզբամբ է որ Պիոս Թ կողմէ որ ամենայն հաւատացեալք իրեն հերքած ու դատապարտած կարծիքները հերքուած ու դատապարտուած ճանչնան։

Հարկ չէ ըսել որ պապին ուզած մարդկային ընկերութեանը մէջ ոչ ոք ազատութիւն պիտի ունենայ պապական կարծեաց դէմ կարծիք մը ընելու կամ հրատարակելու։

Այս սկզբունքները դնելէն վերջը՝ Պիոս Թ կապսպրէ եպիսկոպոսաց որ սովորեցնեն ժողովրդոց Թէ եկեղեցին իրաւունք ունի ինքզինքը կառավարելու։ Թէ Տէրութիւններուն գլխաւոր պարտքն է այս ազատութեան օգնելը, եւ Թէ ընդդիմութիւն մը պատահած ժամանակը ժողովուրդները պարտական են հոգեւոր իշխանութիւնը Թագաւորական իշխանութենէն վեր դնելու։

Պիոս Թ իւր ընդհանրականին մէջ ըրած վարդապետութիւնները ի գործ դնելու համար՝ Յորելեան ներողութիւն մը կստանան 1865 տարւոյ մէջ։ Այս իւր գործը կնուիրէ *Սրտին Յիւսուսի եւ Անարատ յղութեան*, եւ կոնդակին Թուական կոչէ այսպէս. *Ի 10-րդ ամի սահմանելոյ վարդապետութեան անարատ յղութեան*։ Կտեսնես որ պապական իշխանութիւնը բարձրացնելու համար ամէն հնարք ի գործ դրուած է։

Ընդհանրականին հետ եղած *Բաղառութեան* քննութիւն ընելէն առաջ այս պէտք է հարցընեմք Թէ արդեօք Պիոս Թ-ը ինչ մտքով կամ ինչ պատճառաւ այսպիսի կոնդակ մը հաներ է։

Այս գրուածքին ընդհանուր հոգին, եւ անոր շարահերոջներուն դիտաւորութիւնները յայտնի կցուցնեն՝ Թէ ինչ պատճառաւ ու ինչ նպատակաւ գրուած է։ Ամենեւին տարակոյս չկայ որ ասոր հեղինակը *սեւ պապն* է, եւ *ձեր ձեռք պապը* նորա միայն գործիքն է։ Ամէնքն ալ գիտեն որ այսօրուան օրս հռովմէական եկեղեցին կառավարողը Ֆիզիկիներուն *մեծաւորն* է. եւ նոքա եւս որ պէսպէս պատճառաւոր չեն ուզեր այս բանս ընդունիլ՝ խիստ աղէկ գիտեն որ մեր ըսածը իրաւ է։ Բայց Յիսուսեան ընկերութեան կանոնադրութիւնը եւ հոգին չգիտցողն անգամ կրնայ տեսնել յայտնապէս որ ընդհանրականը այն ընկերութեան գործն է։

Շատ մարդիկ քանի քանի անգամ ըսին Թէ այս կոնդակը եւ անոր հետ եղած *Բաղառութիւնը* այժմոս մարդկային ընկերութեան դէմ պատերազմի յայտարարութիւն մի է. ուստի եւ ըսին Թէ այդ երկու գրուածքը չիմարա-

կան գրուածքներ են։ Բայց այս հետեւանքը բոլորովին իրաւացի չէ։ Մենք ալ կհաւանիմք դիւրաւ՝ Թէ Պիոս Թ-ը պատիկ փառասէր եւ տգէտ մարդ մի է. այն գրուածքները ստորագրելու ատեն միայն այս բանս դիտեր է որ իւր կարծեցեալ աստուածային եւ անսխալ իշխանութիւնը բոլոր աշխարհիս առջեւ փայլեցնէ, եւ այս իւր գործը նշան մի է այն կատաղութեան՝ որով վերջին աստիճանի ջանք մը ունի ինքզինքը բարձրացնելու։ Բայց *սեւ պապին* մտքին մէջ այն կոնդակը բոլորովին ուրիշ նշանակութիւն ունի։ Խիստ աղէկ կհասկընայ այն խորագէտ մարդը՝ Թէ այժմոս մարդկային ընկերութեան հոգին եւ պապական եկեղեցին իրարու հետ բոլորովին խռով են, ու իրարմէ բաժնուած. ուստի ինքը իւր ընկիքը կնայի։ Հասկըցեր է որ աշխարհիս այժմոս հոգին պապին խօսքէն աւելի զօրաւոր է, եւ Թէ հռովմէական եկեղեցւոյն իբրեւ իրեն ժողովուրդ համբաւ՝ 150-էն մինչեւ 200 միլիոն մարդկանց մէջէն հինգ մասին չորսը արդէն զպապը չեն ճանչնար, եւ Թէ մնացածներուն ալ մեծ մասը հազիւ Թէ բարակ Թելով մը կապուած են հետը։ Այսպիսի դրութեան մէջ այս միայն մը տածելու է հարկաւ՝ որ անքակտելի կապերով միանուն իրարու հետ նոքա՝ որ կամ կրօնամոլութեամբ, կամ տրկարամտութեամբ, կամ շահասիրութեամբ պատճառ են բոլորովին ուրանալու իրենց խելքը, խղճմտանքը եւ ազատ կամքը, որ կուրօրէն պապին ետեւէն երթալու, այս պատճառաւոր որ իբր Թէ նա Փրիստոսի փոխանորդը լինելով, եւ անսխալ, հարկաւ ի փրկութիւն պիտի առաջնորդէ իրենց։

Սեւ պապը կյուսայ որ անշուշտ քանի մը միլիոն այսպիսի մարդիկ իրեն կմնան. յոյսը ասոր վրայ դնելով՝ կարծէ Թէ իւր ձեռքին տակը համեմատաբար դարձեալ շատ մարդ կունենայ՝ ամենայն կերպով անձնուրաց, դիմացկուն, կոյր հնազանդ, եւ իրեն հրամանները կատարելու պատրաստ։ Այս կերպով ընդարձակ գաղտնի ընկերութիւն մը կձեռնանայ, որ իւր Ֆիզիկը բոլոր աշխարհք կտարածէ, եւ ընտանեաց ու Թագաւորութեանց մէջ իւր զօրութիւնը կբանցնէ։ Այս ընկերութիւնը մէկ անձի մը պէս գործ պիտի տեսնէ՝ մի եւ նոյն կամքին առաջնորդութեամբը։ Կրօնամոլութիւնը նորա մի միայն առաքինութիւնը պիտի լինի, եւ կրօնական կարծեցեալ կատաղութեամբը որ եւ իցէ սոսկալի ոճիրներ պիտի արդարանան եւ պաշտպանութիւն գտնեն։

Այս է ահա ընդհանրականին նպատակն ու շարժառիթը։ Շատ կխաբուի ով որ կարծէ Թէ այս ուրիշ բան է, եւ ոչ Թէ Յիսուսեանց ահագին բանակի մը հնարք եւ Լոյսլայի ընկերութեանը օրէնքին ընդարձակ գործադրութիւն։ Ընդհանրականը ամենաճիշդ կերպով առնուած է այն ընկերութեան սահմանադրութենէն։

Տէրութեանց պարտքն է այս բանիս վրայ աջք բանալը. եւ մեք կըսեմք թէ այս նաեւ եպիսկոպոսաց պարտքն է: Դիտելու. բան է որ ընդհանրականին մէջ բացատրուած ընկերական վիճակին մէջ՝ եպիսկոպոսները գործ չունին. անոնք յիշուած են միայն իրրեւ կոյր գործադիրք պապական հրամանաց: Ամէն մարդ գիտէ թէ Յիսուսեանց աջքին առջեւ ինչ են եպիսկոպոսները. Յիսուսեանց ուժով պապին իշխանութիւնը վերջին աստիճանի ցածցեր է, եւ նոցա դժոխային խորամանկութեամբն էր որ պապը եպիսկոպոսները Հռովմ բերաւ. Դեկտեմբերի 8-ին 1854-ին, որպէս զի նոքա իրենց ներկայութեամբը հաստատեն իրենց աստիճանին եղած նախատինքը, իրենց իրաւանցը եղած ունեւորութիւնը: Ընդհանրականին երազած ընկերութեանը մէջ ինչ պիտի լինին եպիսկոպոսները եւ նոցա ձեռքին տակը գտնուող եկեղեցականները: Մեք խորհուրդ չունիմք նոցա տալու, գուցէ կասկածելի լինիմք իրենց. Թող ուրեմն ինչ կուզեն ընեն. բայց իրենք ինչ կերպով ալ մտածեն այս բաներուս վրայ, մեք մեր պարտքը կկատարեմք՝ իրրեւ խղճմտանքաւոր մարդ, իրրեւ ճշմարիտ քրիստոնեայ, դուրս հանելով ընդհանրականին խառնաշփոթ խօսքերուն տակը ծածկուած դիտաւորութիւնները: Արդէն անոր մէջ ակնարկուած ընկերակցութիւնը հիմնուած է. միայն կուզեն անոր անդամները մէկմէկու հետ աւելի ամուր կապել: Արդէն տէրութիւններն ու եպիսկոպոսները հազարաւոր արգելքներ կգտնեն, որոց պատճառը այն ընկերակցութիւնն է: Այն արգելքները քանի երթան պիտի զօրանան ու բազմանան՝ թէ որ ազգու հնարքներ ի գործ չդրուին:

Այս հնարքներուն առաջինը, եւ իրօք մի միայն զօրաւորը այս է որ ըստի թէ Պիոս Թ ամենեւին իշխանութիւն չունի իւր ընդհանրականին մէջի սկզբունքներն ընդունելի ընելու: Պապերուն հոգեւոր իշխանութիւնը յափշտակութիւն է. եւ ոչ միայն աստուածային իշխանութիւն չէ, այլ եւ միջին դարու պապերուն փառասիրութեանը պտուղն է: Պապերուն աշխարհական իշխանութեանը հետ մէկտեղ սկսած է նաեւ հոգեւորը, եւ ուրիշ կերպով չէ հաստատուած՝ բայց եթէ առ ոտն կոխելով Աստուծոյ խօսքը եւ Կաթողիկէ եկեղեցոյ աւանդութիւնը, որոյ բերան եղած են տիեզերական ժողովները եւ առաջին ութը դարուց հայրապետները: Որքան որ պապականութիւնը պնդէ աշխարհիս առջեւ՝ թէ ինքը աստուածային եւ անսխալ իշխանութիւն ունի, այնքան աւելի սաստկութեամբ պէտք է զինքը սուտ հանել. միայն այս հնարքով կարելի է փրկել եկեղեցին այն երկիրներուն մէջ՝ որոնք պապը իրեն բաժինը կհամարի: Շատ ժամանակէ իվեր համոզուած եմք մեք այս բանիս, եւ ասոր համար է որ խիստ շատ գրութեանքներու մէջ պապական իշխանութեան հիմը քանդելու

լու աշխատեր եմք, ամփոփելի պատմական ապացոյցներով անոր ծագումը դուրս հանելով: Թէ որ եպիսկոպոսները եւ հասարակ եկեղեցականները կամք ունենային ընդհանուր եկեղեցոյ աւանդութեան յիշատակարանները ուշի ուշով քննելու, թէ որ կամք ունենային սուրբ Գիրքը մեկնելու ատեն ընդհանրական եկեղեցոյ կանոնները ճիշդ պահելու, իրենք ալ մեզի պէս կընէին. այսինքն պապերուն աստուածային իշխանութիւնն ունենալը սուտ կհանէին: Ուստի եւ այս հետեւանքները կըլլէին որ պատմութեամբ կհաստատուին: Հռովմայ եպիսկոպոսին *առաջնորդութիւնը* առ առաւելն լոկ պատուոյ առաջնութիւնն է. եւ եթէ եկեղեցին տուած է Հռովմայ եպիսկոպոսին այդ առաջնութիւնը, կարող է զայն ետ առնուլ. իսկ արդ ամէն մարդ գիտէ որ պապը գէշի գործածեց այն առաջնութիւնը, եւ տակն ու վրայ բրաւ աստուածային յայտնութեան վարդապետութիւնը եւ եկեղեցոյ նախնական սահմանադրութիւնը, ապա ուրեմն *կոպիւն խակ գործով* կորսնցուց զայն. ուստի եւ ամենայն ճշմարիտ քրիստոնեայ, ամենայն եպիսկոպոս պարտական է յայտնապէս դէմ կենալու անոր, եւ հրապարակեալ հերետիկոսի տեղ դնելով զինքը, հետը ամենեւին հաղորդակցութիւն չունենալու: Ահա այս կերպով պիտի շարժին եպիսկոպոսները Հռովմայ եպիսկոպոսին այսպիսի հերձուածողական եւ հերետիկոսական գործերը տեսնելով, դեկտեմբերի 8-ին ընդհանրականը կարգալով՝ որ պապերուն ըրած ամէն տեսակ սեղանակապտութեանց կնիքն է:

Իսկ Տէրութիւններն ալ մեծ պարտք մը ունին կատարելու: Նոքա եկեղեցոյ աշխարհական մասը կնեկայացնեն, եւ անոր իրաւունքները ժառանգած են այնպիսի պարագաներով՝ որ այստեղը յիշելը հարկաւոր չէ, եւ որոց նոյն իսկ պապերն ալ մասնակից եղած են: Նոցա պարտքն է զօրաւոր կերպով մը ձեռք զարնել՝ ազգային եկեղեցիները ինչ կանոնական իրաւանց հիմանցը վրայ նորէն կանգնելու, զոր պապականութիւնը կործանած է, եւ դէմ կենալ այն ճիզվիթական կառավարութեան՝ որոյ նեցուկ եւ պաշտպան եւ տարածող դարձեր են ամենայն եկեղեցական միաբանութիւնները: Եթէ Տէրութիւնները այս գործէս ետ կենան, իրենց վերջը շատ գէշ է: Կամ այն է որ մեր առաջարկած միջոցները պիտի գործածեն, եւ կամ պիտի Թողուն որ ամենայն քրիստոնէութեան հակառակ վարդապետութիւնները ազատորէն յարձակին պապական եկեղեցոյն վրայ: Բայց այս վերջի միջոցին հետեւանքը այս միայն կլինի՝ որ տէրութեանց մէջ վտանգաւոր եւ սոսկալի փոթորիկ մը կծագի, եւ մարդկային ընկերութեան ամենայն կարգերն ու կանոնները կընկղմին կկորսուին:

Ինչ ալ պատահի, մեք մեր պարտքը կատարեցինք՝ ցուցնելով ցար եւ անոր դարմանը, եւ աղաղակելով ամենուն որոնք որ կամք ունին լսելու. ատենն է աշխատանքի ձեռք զարնելու. եթէ քիչ մ'ալ դանդաղիք, շատ ուշ կլինի:

(Շարայարութիւնն ուրիշ անգամ):